

JAWNA I UKRYTA HIERARCHIA I ADMINISTRACJA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W ZSRS 1917-1991 (BEZ KRAJÓW BAŁTYCKICH)

Wstęp

W teologii Kościoła katolickiego, w jego strukturze duszpasterskiej i w praktyce niezwykle ważne miejsce zajmują biskupi, następcy apostołów. O ich posłannictwie mówi Konstytucja o Kościele (nr 21-23) ogłoszona na II Soborze Watykańskim. Biskup jest fundamentem, centrum i głową Kościoła lokalnego. Uosabia go, ma nad nim pełnię władzy, ponosi za niego pełną odpowiedzialność i jest znakiem jego widzialnej jedności z następcą św. Piotra, papieżem¹. Podobną rolę pełnią w pewnych sytuacjach administratorzy apostołscy mianowani przez papieża, tam, gdzie nominacja biskupa ordynariusza jest z różnych powodów niemożliwa lub niewskazana.

Władze ZSRS zdawały sobie sprawę z roli i znaczenia hierarchii w Kościele katolickim. A ponieważ widziały w nim najważniejszą przeszkodę na drodze do ustroju komunistycznego, zdecydowanie dążyły do jej likwidacji i pod koniec okresu międzywojennego osiągnęły niemal pełny sukces w tym względzie. Dla Stolicy Apostolskiej utrzymanie hierarchii kościelnej w Rosji Sowieckiej było jednym z najważniejszych zadań duszpasterskich. Dzięki jej staraniom zawsze ona w sposób jawny lub ukryty w państwie tym w tej lub innej postaci istniała. Zagadnienie przeciwstawnych dążeń dyplomacji kościelnej i władz sowieckich dotyczących hierarchii Kościoła katolickiego w ZSRS nie było dotychczas przedmiotem dokładniejszych badań.

¹ Por. Cz.S. Bartnik, *Kościół*, Lublin 2009, s. 234.

W poniższych rozważaniach pominięte zostanie zagadnienie hierarchii kościelnej w republikach bałtyckich, na Łotwie i na Litwie, w okresie powojennym. Jest ono bowiem stosunkowo dobrze znane. Jedyne w tych republikach władze ZSRS z różnych względów tolerowały jej istnienie, jakkolwiek w zredukowanej postaci i z bardzo ograniczonymi możliwościami działania².

1. Geneza ukrytej hierarchii Kościoła katolickiego w ZSRS i jej losy (1926-1937)

Likwidacja hierarchii Kościoła katolickiego w Rosji Sowieckiej/ZSRS rozpoczęła się od uwięzienia w Petersburgu, 19 kwietnia 1919 r., metropolity archidiecezji mohylewskiej, abpa Edwarda Roppa (1851-1939). Był pierwszym biskupem katolickim uwięzionym w Rosji Sowieckiej. W listopadzie tegoż roku był zmuszony wyjechać do Polski³.

Niemal w tym samym czasie biskupi diecezji istniejących od dawna na terenach byłej I Rzeczypospolitej, wchodzących w skład Cesarstwa Rosyjskiego, a później należących do zachodnich republik sowieckich Ukrainy i Białorusi, opuścili swoje diecezje opanowane przez bolszewików 1920 r., uchodząc przed ciężkimi represjami lub zagrożeniem życia. Byli to: bp Dub-Dubowski (1874-1953), ordynariusz diecezji łucko-żytomierskiej oraz bp Piotr Mańkowski (1866-1933), ordynariusz diecezji kamienieckiej. W tym samym czasie w podobny sposób opuścił teren diecezji tyraspolskiej w Rosji Sowieckiej jej ordynariusz, bp Joseph Aloisius Kessler (1862-1933)⁴.

² Por. I. M i k ł a s z e w i c z, *Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944-1965*, Warszawa 2001; S t r o d s H e n r i c h s, *Latvijas katolu Baznīcas Vēsture 1075-1995*, Rīga 1996.

³ Doszło do tego w wyniku rokowań władz sowieckich i polskich w sprawie swobodnego przejazdu z Niemiec przez Polskę do Rosji wysokiego funkcjonariusza sowieckiego, Karola Radka. Za zgodą strony polskiej na taki przejazd władze sowieckie zwolniły z więzienia abpa Roppa, pod warunkiem jego wyjazdu z Polski. Znalazł się tu 22 XI 1919 r. Por. R. D z w o n k o w s k i S A C, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. MARTYROLOGIUM*, Lublin 1998, s. 410-411. Wszystkie dane biograficzne dotyczące biskupów i administratorów apostołskich w ZSRS w okresie międzywojennym pochodzą z tej pracy. Zob. także: A. K o z y r s k a, *Arcybiskup Edward Ropp. Życie i działalność (1851-1939)*, Lublin 2004.

⁴ Por. R. D z w o n k o w s k i S A C, dz. cyt., passim.

Programowa eliminacja duchowieństwa katolickiego, w tym szczególnie hierarchii katolickiej z terenu ZSRS rozpoczęła się po pierwszym, głośnym procesie pokazowym kilkunastu księży katolickich z Petersburga, który odbył się w Moskwie w dniach 21-25 III 1923 r. Następca abpa Roppa, bp Jan Cieplak (1857-1926) otrzymał wyrok śmierci, lecz pod wpływem protestów opinii zachodniej zamieniono go na 10 lat więzienia. Rok później został wydalony na Łotwę i przybył do Polski. Z tą chwilą Kościół katolicki w ZSRS, którego liczbę wiernych oceniano na 1,5 osób⁵, został pozbawiony hierarchii⁶. Stan ten miał trwać trzy lata.

Od lutego 1925 r. toczyły się w Berlinie poufne rozmowy nuncjusza apostolskiego w Niemczech, bpa Eugenio Pacellego, z przedstawicielem władz sowieckich, Nikołajem N. Krestieńskim, na temat statusu Kościoła katolickiego w ZSRS, mianowania biskupów i zapewnienie katolikom realnych praw religijnych⁷. Ponieważ nie przynosiły one żadnych rezultatów, a sytuacja Kościoła w Rosji coraz bardziej się pogarszała, papież Pius XI, nie przerywając bezowocnych rokowań, podjął decyzję, która miała na celu umocnienie go niejako od wewnątrz. W tym celu dokonał podziału ogromnej archidiecezji mohylewskiej na kilkanaście administratur apostolskich i mianował ukrytych administratorów apostolskich. Wykonawcą jego decyzji został bp Michel d'Herbigny TJ, znawca teologii Kościoła wschodniego i rosyjskiego oraz jego sytuacji w Rosji, po przewrocie bolszewickim. Od 1921 r. był on jednym z najbliższych doradców Piusa XI w sprawach Kościoła w tym państwie. W następnym roku został mianowany rektorem stworzonego w 1917 r. i powierzonego w 1922 r. Jezuitom, Papieskiego Instytutu Studiów Wschodnich w Rzymie. Po kilku latach otrzymał nominację na przewodniczącego Papieskiej Komisji Pro Russia, powołanej do życia w 1925 r., przy Kongregacji Kościołów Wschodnich. Jej celem była troska o Kościół katolicki różnych obżędków w Rosji. Nie miał wówczas żadnych godności kościelnych.

⁵ Por. A. Brunello, *La Chiesa del Silenzio*, Roma 1953, s. 3-4. Autor podaje liczbę 1.633 tys. Por. także A. Wenger, *Rome et Moscou 1900-1950*, Paris 1987, s. 37.

⁶ Na terenie diecezji tyraspolskiej pozostał wprawdzie były jej ordynariusz, bp Anton Johannes Zerr (1849-1933), lecz od 1902 r. nie pełnił on żadnych funkcji kościelnych.

⁷ Por. H. Stehle, *Tajna dyplomacja Watykanu. Papiestwo wobec komunizmu (1917-1991)*, Warszawa 1993, s. 70-72. Por. także: *Rossija i Watican*, Moskwa Nauka 2007, Wypusk 2. Otwiestwennije redaktori E.C. Tokariewa, A.W. Judin, passim.

Po raz pierwszy ks. d'Herbigny udał się do ZSRS w 1925 r., gdzie w dniach od 4 do 15 października uczestniczył w odbywającym się w Moskwie synodzie rozłamowej i będącej narzędziem władz sowieckich tzw. Żywej Cerkwi, jako jej gość i obserwator, bez żadnej oficjalnej misji. Pozwoliło mu to zdobyć pewną orientację w rzeczywistości sowieckiej.

W następnym roku, już jako tajny delegat papieża Piusa XI w randze biskupa, dwukrotnie udawał się do ZSRS. Pierwszą podróż odbył w dniach do 29 III do 15 V. Druga trwała od 28 VIII do 7 IX tegoż roku. Cel jego misji i uprawnienia jakie posiadał okryte były całkowitą tajemnicą. Podczas pierwszej podróży, w drodze do Moskwy zatrzymał się na jedną noc (28-29 III 1926) w siedzibie nuncjusza apostolskiego w Berlinie, bpa E. Pacellego i z jego rąk w absolutnej dyskrecji otrzymał sakrę biskupią. Pozwalało mu to konsekrować ukrytych biskupów w Rosji⁸.

Należy dodać, że obie podróże wysłannika papieskiego stały się możliwe dzięki francuskiemu Ministerstwu Spraw Zagranicznych, które wystąpiło o sowiecką wizę dla niego i wydało mu paszport dyplomatyczny. Jego uprawnień bliżej nie znało. Oficjalnie ks. d'Herbigny jechał do ZSRS w celu wizytacji duszpasterskiej kolonii francuskiej istniejącej w Zagłębiu Donieckim od czasów carskich. O przebiegu jego podróży informował francuskie MSZ ambasador Francji w Moskwie, Jean Herbette, z którym bp d'Herbigny pozostawał w kontakcie. Pomoc ministerstwa była decydującym czynnikiem w uzyskaniu pozwolenia na wjazd do ZSRS i w sposób zasadniczy ułatwiła mu spełnienie jego zadań. Już 27 maja, po zakończeniu pierwszej podróży, Sekretariat Stanu dziękował premierowi Francji, A. Briandowi, za pomoc udzieloną ks. d'Herbigny⁹.

Przed wyjazdem z Rzymu ks. d'Herbigny otrzymał nadzwyczajne uprawnienia papieskie, konieczne dla wypełnienia zleczanych mu zadań. Zawarte one były w dwóch, do niedawna nieznanych, dokumentach podpisanych przez papieża 10 III 1926 r. Pierwszym z nich było *Motu proprio: Plenitudine potestatis*, którego treść brzmiała: „Na

⁸ A. W e n g e r, jw., s. 173.

⁹ Por. Archives du Ministère des Affaires Etrangères. Archives Diplomatiques, Serie Z – Europe-Rusie 1918-1940, 75007 Paris, 37, Quai d'Orsay (= AMAD), syg. 126, k. 67-68.

mocy pełni władzy apostołskiej, wysłamy, jako Naszego delegata, Michela d'Herbigny SJ, biskupa tytularnego Ilionu, w celach Nam znanych, ze wszystkimi uprawnieniami stosownymi i koniecznymi.

Dan u św. Piotra 10 marca 1926, Naszego pontyfikatu roku 5-go. P.P.XI¹⁰.

Drugim dokumentem był dekret *Quo aptius*, polecający stworzenie w ZSSR nowej hierarchii katolickiej i reorganizację administracji kościelnej. Jego treść była następująca:

„Aby w sposób bardziej stosowny zarządzić dobru dusz w Rosji, niniejszym dekretem, na mocy Naszej apostołskiej władzy, zawieszamy jurysdykcję Przewielebnego Księdza Arcybiskupa Edwarda Roppa w archidiecezji mohylewskiej i Wielebnego Księdza Biskupa Józefa Kesslera w diecezji tyraspolskiej. Wycofujemy władzę administratora apostołskiego w diecezji mińskiej Wielebnemu Księdzu Zygmuntowi Łozińskiemu, biskupowi Pińska, a Wielebnemu Księdzu Adolfowi Szełążkowi, Biskupowi Łucka, władzę administratora apostołskiego w diecezji kamienieckiej¹¹.

Podobnie, w miarę jak będzie to konieczne dla osiągnięcia celu, wycofujemy władzę Wielebnemu Księdzu Adrianowi Smets, arcybiskupowi tytularnemu Gangres, Naszemu Delegatowi w Persji. Jednocześnie mianujemy i ustanawiamy Przewielebnego Księdza Michela d'Herbigny, biskupa tytularnego Ilionu, Delegatem Apostolskim dla Rosji, to znaczy dla całego terytorium ZSRR, dając mu władzę zawieszania, potwierdzania, poszerzania lub ograniczania, łącznie z terytorium – jurysdykcji aktualnych administratorów apostołskich lub wikariuszy generalnych; tworzenia nowych administratur i ustanawiania nowych administratorów, których wybrałby w Panu, podobnie jak wy-

¹⁰ Tekst francuski zob. A. W e n g e r, dz. cyt., s. 190 (tłumaczenie własne). Tekst ten istnieje w dwóch wersjach. W wyżej cytowanej, wskazującej na godność biskupią ks. d'Herbigny oraz innej, która nie mówi nic na ten temat. Ta ostatnia brzmiała: *Naszemu drogiemu synowi Michel d'Herbigny, S. J., Naszemu delegatowi w Rosji*. Druga wersja miała służyć w wypadku, gdyby delegat uznał, że wyjawianie godności biskupa nie było pożądane. Por. tamże, s. 191-192.

¹¹ Wymienieni w dekreście biskupi polscy, E. Ropp, Z. Łoziński, A. Szełążek i nie wymieniony w nim P. Mańkowski, ordynariusz kamieniecki, zostali wiosną 1926 poinformowani przez nuncjusza L. Lauri o ustanowieniu nowej administracji kościelnej na terenie ZSRR i o wycofaniu im przez papieża jurysdykcji na terenach ich diecezji, które pozostały w tym państwie. Por. Archiwum Akt Nowych Ministerstwo Spraw Zagranicznych (=AAN MSZ), syg. 10184, k. 114.

noszenia ich do godności biskupiej i konsekrowania, z władzą, którą uzna za stosowne im udzielić; wreszcie udzielamy mu władzy dokonywania sanacji, przynajmniej dla pewności, wszystkich aktów jurysdykcji, których aktualni ordynariusze, dla jakichkolwiek przyczyn dokonaliby w sposób nieważny.

Ponadto udzielamy tym samym Przewielebnemu Księdzu Michelowi d'Herbigny każdej z tych władz i uprawnień, którymi cieszą się wszystkie i każda z Kongregacji rzymskich, z wyjątkiem tych, które wymagają osobistego aktu z Naszej strony, a mianowicie dyspensy od małżeństwa *ratum non consummatum*, celibatu księży i powinowactwa pierwszego stopnia. Bez względu na wszystkie przeciwne rozporządzenia, nawet godne specjalnego wymienienia.

Dan w Rzymie u Świętego Piotra, 10 marca 1926, Naszego Pontyfikatu roku piątego. Pius XI¹².

Uprawnienia zawarte w powyższym dekrete były niesłychanie szerokie i rzadko w historii Kościoła spotykane. W czasie swej pierwszej podróży w 1926 r. (od 29 III do 15 V), d'Herbigny konsekrował potajemnie w Moskwie trzech biskupów. Dn. 21 IV udzielił sakry pracującemu od 1907 r. w miejscowości Makiejewka (Zagłębie Donieckie) zakonnikowi, assumpcjoniście francuskiemu, ks. Eugene-Pie Neveu (1877-1946), a 10 maja liczącemu zaledwie 32 lata, wikariuszowi parafii św. Katarzyny w Leningradzie, ks. Bolesławowi Słokansowi (1893-1981) narodowości łotewskiej oraz Niemcowi z diecezji tyraspolskiej, pełniącemu funkcję dziekana w Sewastopolu na Krymie, ks. Aleksandrowi Frison (1873-1937). W czasie podróży na Powołże i Ukrainę, na które otrzymał zgodę władz sowieckich, bp d'Herbigny mianował trzech administratorów apostolskich. Byli to księża: Augustyn Baumtrog (1883-1937) i ks. Johann Roth (1881-?) z diecezji tyraspolskiej (mianowani 23 III 1926 r.) oraz ks. Teofil Skalski z Kijowa, dotychczasowy wikariusz generalny diecezji zytomierskiej. Temu ostatniemu, razem z nominacją na administratora apostolskiego tej diecezji, z datą 31 III 1926, przekazał analogiczną nominację, z taką

¹² Po raz pierwszy tekst polski Motu proprio *Plenitudine potestatis* oraz dekretu *Quo aptius*, w moim tłumaczeniu z języka francuskiego, ukazał się w artykule niżej podpisanego pt. *Tajna hierarchia katolicka i administracja kościelna w ZSRR 1926-1936*, „Ład”, (Warszawa), 1990, nr 49.

samą datą, dla ks. Jana Świdierskiego (1988-1964), mianującą go administratorem apostolskim diecezji kamienieckiej¹³.

W kolejną i ostatnią podróż bp d'Herbigny wyruszył już dwa miesiące później. Trwała ona pięć tygodni (od 28 VII do 7 IX), została o kilka dni przymusowo skrócona, na skutek anulowania wizy przez władze sowieckie i przyniosła mu cały szereg rozczarowań. Projekt otwarcia w Odessie w 1926 r. katolickiego seminarium duchownego i oficjalnego mianowania przez papieża biskupa rezydującego w Moskwie, zaakceptowany w czasie pierwszej podróży przez wysokiego urzędnika partyjnego i państwowego, P.G. Szmidowicza, okazał się całkowicie nieaktualny. Komisarz Ludowy Spraw Zagranicznych, Georgij Cziczerin, całkowicie go zdezwuował, a nawet ośmieszył¹⁴.

W czasie swej drugiej podróży bp d'Herbigny mianował również kolejnych administratorów apostolskich, a wśród nich, dn. 15 VIII 1926 r., ks. Wincentego Ilgina (1886-1937), Polaka pracującego na stanowisku proboszcza w Charkowie. Dokonał też ostatniej już z czterech zaplanowanych, ukrytej konsekracji biskupiej. Otrzymał ją w Leningradzie 13 VIII, proboszcz par. św. Katarzyny w tym mieście, ks. Antoni Malecki (1861-1935), zasłużony dla wychowania i opieki nad młodzieżą robotniczą w Petersburgu przed wybuchem rewolucji bolszewickiej, uprzednio przez trzy lata więziony po wspomnianym wyżej procesie abpa Cieplaka i grupy księży w Moskwie. Był jedynym Polakiem wśród czterech, konsekrowanych w ten sposób biskupów, choć ogromną większość wiernych Kościoła katolickiego w ZSRS stanowili Polacy. Miało to na celu osłabienie ataków władz przeciwko niemu, uzasadnianych jego polskim charakterem. Na mocy cytowanego wyżej polecenia papieskiego bp d'Herbigny wycofał jurysdykcję trzem biskupom polskim przebywającym poza granicami ZSRS na terenie ich diecezji

¹³ Por. T. Skalski, *Terror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie 1900-1932. Wspomnienia*, opracowanie, wstęp, przypisy, indeksy oraz wybór aneksów i fotografii, ks. J. Wołczanski, Lublin-Rzym-Lwów 1995, s. 255-260.

¹⁴ Poważne potraktowanie obietnic Szmidowicza ukazuje relacja bpa d'Herbigny z 26 V 1926 r., przesłana ministrowi spraw zagranicznych Francji, A. Briandowi. Bp d'Herbigny dostrzegł w nich możliwości dużych zmian na lepsze w sytuacji, gdy rząd sowiecki od kilku już lat prowadził bezwzględną politykę niszczenia Kościoła. Zob. AMAD, sygn. 126 (w czasie mojej kwerendy w 1989 r. cytowane tu akta nie posiadały jeszcze numeracji kart, posiadały ją natomiast w 1992 r.). Por. także relacje ambasadora, J. Herbette dla premiera Francji z 3 VIII 1926. Tamże, k. 73-76.

lub ich części pozostających w granicach tego państwa: metropolicie mohylewskiemu, Edwardowi Roppowi, biskupowi łuckiemu będącemu jednocześnie administratorem diecezji żytomierskiej; Adolfowi Szelażkowi (1865-1950), ordynariuszowi diecezji mińskiej; Zygmuntowi Łozińskiemu (1870-1932) oraz Niemcowi, biskupowi diecezji tyraspolskiej, Josephowi Kesslerowi (1862-1933). Pozwalało to odrzucać zarzut władz sowieckich powiązania Kościoła w Rosji z zagranicą.

Formalny efekt ukrytej działalności bpa d'Herbigny w ZSRS, tj. nominacje administratorów apostolskich i nowy podział administracyjny dotychczasowych diecezji (bez podania ich granic), został opublikowany w *Annuario Pontificio* dopiero w 1930 r., jak niżej.

Archidiecezja mohylewska. Administratorzy apostolscy:

- Moskwa: Pie-Éugene Neveu, biskup tytularny Citro, mianowany 5 IX 1926 r.
- Mohylew: Bolesław Sloskans, biskup tytularny Cillio, mianowany 13 VIII 1926 r.
- Leningrad: Antoni Malecki, biskup tytularny Dionizjany, mianowany 1 IX 1926 r.
- Charków: ks. Wincenty Ilgin, mianowany 15 VIII 1926 r.
- Kazań, Samara, Symbirsk: ks. Michał Jodokas, mianowany 1 IX 1926 r.
- Diecezja mińska (część, która pozostała w ZSRS) i południowa część archidiecezji mohylewskiej. Administrator apostolski: Bolesław Sloskans.
- Diecezja żytomierska (część pozostała w ZSRS). Administrator apostolski: ks. Teofil Skalski, mianowany 31 III 1926 r. Po aresztowaniu ks. T. Skalskiego, już 2 VI 1926 r., jego następcą został mianowany ks. Kazimierz Naskręcki (1878-1950).
- Diecezja kamieniecka. Administrator apostolski: ks. Jan Świderski, mianowany 31 III 1926 r.¹⁵.

¹⁵ Na możliwy podział archidiecezji mohylewskiej zwracał uwagę jej metropolita. E. Ropp, już w 1922 r. W P.S. do listu skierowanego do duchowieństwa pisał: *Ostrzega się, że przeważna część Archidiecezji zapewne będzie uznana za teren misyjny i rozczłonkowana na Wikariaty Apostolskie*, „Kurenda Kurii Diecezji Wileńskiej”, 1922, nr 5, s. 89. Jak się zdaje, nowy podział administracyjny Kościoła w ZSRS dokonany został według sugestii biskupów polskich, pracujących do niedawna w archidiecezji

- Diecezja tyraspolska. Administratorzy apostołscy:
- Południowa Rosja i Ukraina (Odessa): Aleksander Frison biskup tytularny Limiry, mianowany 10 V 1926 r.
- Centralna Rosja – Powołże (Saratow): ks. Augustyn Baumtrog, mianowany 26 V 1926 r.
- Północny Kaukaz (Piatigorsk): ks. Johann Roth, mianowany 23 V 1926 r.
- Gruzja – Tbilisi: ks. Stefan Demurow, mianowany *ad interim* (czasowo) w 1926 r.¹⁶.

Wśród wymienionych administratorów apostołskich zupełnie szczególnie dużą pozycję miał bp Neveu, rezydujący w Moskwie. Podporządkowani mu zostali w wielu sprawach nowo mianowani administratorzy i zlecono mu ogólną pieczę nad całym Kościołem w ZSRS. Opierało się to na założeniu, że jako obywatel francuski będzie miał najmocniejszą pozycję w porównaniu z innymi. Należał do personelu ambasady Francji jako jej „bibliotekarz” i miał nieskrępowaną niczym możliwość korzystania z jej poczty dyplomatycznej, co zapewniało mu stały i niezależny kontakt z Rzymem¹⁷. Pius XI w czterech listach podpisanych 26 VII 1926 r. określił władzę bpa Neveu po stworzeniu nowej administracji kościelnej i rozstrzygał różne problemy jurysdykcji kościelnej w nowej sytuacji Kościoła w ZSRS. Oto najważniejsze z tych uprawnień¹⁸:

mohylewskiej, dobrze znających warunki miejscowe. Miał go sugerować abp J. Cieplak, w czasie swej wizyty w Rzymie po uwolnieniu z więzienia w ZSRS, a także bp Z. Łoziński z Pińska. Por. K. Naskręcki, *Z zapisków i ze wspomnień Żytmierzanina*, opr. M. Dębowska, Kraków 2011, s. 274.

¹⁶ Por. A. Wengert, jw., s. 257-258. Zdaniem administratora apostołskiego diecezji żytomierskiej, ks. Kazimierza Naskręckiego (1878-1950), podział archidiecezji na wyliczone tu administracje został dokonany wg sugestii abpa Jana Cieplaka podczas jego pobytu w 1924 r. Por. K. Naskręcki, jw. Wymienieni w *Annuario Pontificio* inni administratorzy apostołscy w ZSRR: ks. Jakub Bagartian (†1936), dla Ormian katolików w całej Rosji oraz egzarcha dla katolików Rosjan obrządku wschodniego, Leonid Fiodorow (1879-1935) – pełnili swoje funkcje jeszcze przed nominacjami bpa d’Herbigny.

¹⁷ Od 1928 r. należał nawet formalnie do personelu ambasady jako „bibliotekarz”. Por. H. Stehle, *Tajna dyplomacja Watykanu. Papięstwo wobec komunizmu*, Warszawa 1993, s. 97.

¹⁸ Por. Wengert, jw., s. 258-263.

1) Bp Neveu będzie mógł mianować administratorów apostołskich w wypadku wakansu na urzędzie z powodu śmierci lub przedłużającej się przeszkody w urzędowaniu i będzie czuwał nad tym, by zawsze było trzech biskupów w Rosji¹⁹.

2) Inni biskupi i wikariusze apostołscy w sprawach dotyczących stosunków z władzą państwową będą zwracać się do bpa Neveu.

3) Egzarcha dla wiernych obrządku wschodniego, L. Fiodorow, do-tychczas podlegający metropolicie A. Szeptyckiemu (1865-1944), będzie odąd pozostawał pod jurysdykcją bpa Neveu w charakterze jego wikariusza generalnego dla tych wiernych.

Te i inne bardzo szerokie uprawnienia w istniejących w ZSRS warunkach miały charakter jedynie teoretyczny. Dekret Ogólnorosyjskiego Komitetu Wykonawczego (WCIK – *Wسيرоссийский Центральный Исполнительный Комитет*) z X 1926 r. zakazywał bowiem cudzoziemcom wykonywanie nie tylko jurysdykcji kościelnej, ale nawet zwykłych posług duszpasterskich dla obywateli sowieckich. Na tej podstawie bp Neveu nie mógł ich spełniać poza francuskim kościołem św. Ludwika²⁰. Dlatego też swoim wikariuszem generalnym mianował ks. Karola Łupinowicza (1891-1937?), proboszcza par. św. Piotra i Pawła w Moskwie. Tylko część katolików w ZSRS dowiedziała się o nowej administracji kościelnej stworzonej przez bpa d’Herbigny²¹.

Tajne sakry biskupów i podobne nominacje administratorów apostołskich w istniejących warunkach wydawały się jedynie możliwe i konieczne, ponieważ uzyskanie na te akty zgody władz było z góry wykluczone. Zakładano jednak ich ujawnienie w odpowiednim momencie, gdyby to okazało się wskazane. Wszechwładna, niezwykle skuteczna i siejąca terror policja polityczna – GPU (*Gosudarstwiennoje Politicheskoje Uprawlienije* – Państwowy Urząd Polityczny), z najwyższą uwagą przez swoich konfidentów śledziła każdy krok przyby-
sza z Rzymu. Toteż dość szybko poznała efekty jego podróży, to zna-
czy potajemne sakry biskupów i nominacje administratorów apostoł-

¹⁹ Postulat ten nie został zrealizowany. Por. przypis nr 27.

²⁰ Por. W e n g e r, jw., s. 272.

²¹ Por. J. S c h n u r r, *Die Kirchen und das Religiöse Leben der Russlanddeutschen, Katholischer Teil.*, Stuttgart 1980, s. 99.

skich²². Inicjatywa podjęta przez papieża i realizowana przez jego delegata znalazła się w swego rodzaju błędnym kole: prześladowania zmuszało do działania w konspiracji, a to rodziło podejrzenia władz i prześladowanie²³. W rezultacie przekreślało to w sposób zasadniczy wiązane z działaniami bpa d'Herbignego nadzieje.

Już 18 X 1926 r. bp Neveu został wezwany do GPU, gdzie mu nakazano opuścić ZSRS w ciągu trzech dni. Jedyne bardzo energiczny protest ambasadora i zagrożenie francuskiego MSZ retorsjami w postaci wydalenia z Francji obywateli sowieckich, w tym duchownych prawosławnych, sprawił, że nakaz został natychmiast cofnięty²⁴. Postawiono jedynie warunek, że Neveu może zajmować się w kościele tylko obywatelami francuskimi²⁵. Obecność cudzoziemca na stanowisku formalnej głowy Kościoła katolickiego w ZSRS, mającego opiekę i w razie potrzeby obronę ambasady, był dla GPU bardzo niewygodny i drażniący, ponieważ w pewnym stopniu krępował działania tej instytucji, mające na celu likwidację Kościoła i jego duchowieństwa. Jednak władze sowieckie z różnych względów tolerowały jego obecność. Liczyły zapewne na to, że przez swoje kontakty, nabożeństwa, spowiedzi, listy itp., może ujawnić różne powiązania z katolikami w terenie. Pozostali biskupi i administratorzy tylko w bardzo niewielkim stopniu mogli niekiedy skorzystać ze swoich uprawnień. Poczynając bowiem od 1926 r. byli kolejno aresztowani i więzieni.

Jako pierwszy aresztowany został już 9 VI 1926 r., a więc po dwóch miesiącach od nominacji, administrator apostolski diecezji żytomierskiej, ks. Teofil Skalski. Na procesie w Moskwie w 1928 r., opartym jak wszystkie inne na sfinansowanych zarzutach, otrzymał wyrok 10 lat więzienia. Po kilku latach, dzięki ostatniej wymianie więźniów politycznych w 1932 r., znalazł się w Polsce. Cztery miesiące

²² Ułatwiły to nieostrożne i wbrew ostrzeżeniom miejscowych księży nawiązywane przez d'Herbignego kontakty oraz prowadzona w Rosji korespondencja, nieudolnie zaszyfrowana. Por. Skalski, jw., s. 256-258; Wenger, jw., s. 201, 213, 215; Stehle, jw., s. 87-94.

²³ Por. Stehle, jw., s. 90.

²⁴ Według relacji posła polskiego przy Stolicy Apostolskiej z 20 XII 1926 r., minister spraw zagranicznych, A. Briand, wezwał do siebie ambasadora sowieckiego i oświadczył mu, że w tym samym dniu, w którym Neveu będzie zmuszony opuścić ZSRS, on poprosi szefa sowieckiej misji handlowej w Paryżu oraz jego doradców, by opuścili Francję. Por. Akta Ambasady RP w Moskwie (=AAN APM), syg. 71, k. 138.

²⁵ Por. Wenger, jw., s. 212-213.

później (26 X) aresztowany został administrator apostolski w Charkowie, ks. W. Ilgin. Po kilkuletnim pobycie w łagrze na Wyspach Sołowieckich, a później na zesłaniu, znalazł się na wolności i dzięki wymianie więźniów z Łotwą we wrześniu 1933 r. przyjechał do Polski²⁶.

Administrator diecezji kamienieckiej, ks. J. Świdorski, aresztowany 25 IV 1929 r. został skazany na karę śmierci przez rozstrzelanie, z zamianą tego wyroku na 10 lat łagrów. Dzięki wymianie więźniów z Polską w 1932 r. znalazł się na wolności. Bp Sloskans, administrator apostolski w Mohylewie, 14 XI 1926 r. wyjął w czasie nabożeństwa w Witebsku, fakt swojej nominacji i sakry biskupiej. Pozostawał odąd pod ścisłą inwigilacją GPU. W niespełna rok później został aresztowany, skazany na trzy lata łagru na Sołówkach, a następnie zesłany na Syberię za Koło Polarne. Uwolniony w 1933 r. dzięki staraniom rządu łotewskiego, przybył na Łotwę.

Bp Malecki z Leningradu po kilku miesiącach od swej konsekracji, pod groźbą aresztowania musiał się udać do Archangielska. Dzięki usilnym staraniom wiernych powrócił do swojej parafii. Po kolejnym aresztowaniu 25 XI 1930 r. został zesłany na Syberię w wieku 75 lat. W wyniku starań władz polskich, mógł w jesieni 1934 r., w stanie kompletnego wyczerpania, przyjechać do Warszawy, gdzie zmarł 17 I 1935 r.

Bp Aleksander Frison, mający rezydować w Odessie, otrzymał nakaz zamieszkania w Symferopolu na Krymie, co go odcinało od miejsca poleconej mu rezydencji i wiernych. Po raz pierwszy został aresztowany w 1929 r. pod zarzutem nielegalnego wyświęcenia na biskupa. Po uwolnieniu był jeszcze dwukrotnie aresztowany i więziony. Po ostatnim aresztowaniu w 1935 r. został skazany na śmierć i rozstrzelany 2 VIII 1937 r. Ks. M. Jodokas, administrator apostolski Kazania, Samary i Symbirska po raz pierwszy aresztowany został w grudniu 1926 r. Po kolejnym aresztowaniu 22 XI 1933 r. otrzymał wyrok 10 lat łagrów i w 1937 r. przebywał w jednym z łagrów nad Peczorą na Syberii. Ks. A. Baumtrog, administrator apostolski Powołża, po ostatnim aresztowaniu 13 VIII 1930 r. zmarł w łagrze na Sołówkach w marcu 1937 r. Administrator północnego Kaukazu, ks. J. Roth, uwięziony został w sierpniu 1930 i znalazł się w łagrze. Jego dalsze losy nie są znane. Nieznana jest data aresztowania ks. S. Demurowa, administratora apostolskiego dla Gruzji.

²⁶ Por. W. Ilgin, *Wspomnienia kapłana z Solówek. Jak to było w raju bolszewickim. Charków – Solówki – Pinięga – Moskwa – Warszawa (1917-1933)*, Lublin 2006.

Wiadomo jedynie, że w 1937/1938 przebywał na zesłaniu lub w łagrze w Karagandzie i 23/24 II 1937 został rozstrzelany.

Losy pozostałych były podobne. Ks. Agop Bagaratian (1872-1936), administrator apostolski dla Ormian katolików obrządku ormiańskiego Rosji, zmarł w łagrze na Wyspach Sołowieckich w lutym 1936 r. Jego następca, ks. Garabet Dilurgian (1861-† po 1940), długo pozostawał na zesłaniu. Ks. Emmanuel Wardidze (1886-1966), administrator apostolski dla Gruzinów katolików z rezydencją w Tbilisi, był wielokrotnie aresztowany, przebywał w łagrze i dopiero pod koniec życia mógł wrócić do Tbilisi. Egzarcha dla Rosjan katolików, L. Fiodorow, po uprzednim trzyletnim pobycie w więzieniu, został ponownie aresztowany w 1926 r. i skazany na trzy lata łagru na Sołówkach. Zmarł na zesłaniu w Kirowie (Wiatka) 7 III 1935 r.²⁷

Dla zachowania całkowicie już zakonspirowanej hierarchii kościelnej, miały miejsce dwie tajne sakry biskupie w późniejszym okresie. Pierwszej dokonał w Leningradzie 9 I 1929 r., po uzyskaniu zgody Rzymu, bp A. Malecki. Wybrany przez niego kandydatem był Litwin, ks. Teofil Matulionis (1873-1962), pracujący w Petersburgu od 1910 r. Już jednak w listopadzie tegoż roku został on aresztowany i skazany na 10 lat łagrów na Sołówkach. Dzięki wymianie więźniów z Litwą w 1933 r. znalazł się na wolności.

Kilka lat później sakrę biskupią otrzymał potajemnie w Moskwie (30 IV 1935) w kościele św. Ludwika, z rąk bpa Neveu, pracujący od 28 lat w Petersburgu/Leningradzie, we francuskim kościele N.D. de Lourdes, dominikanin francuski, Jean-Baptiste F. Amoudru (1878-1961). Mianowany został jednocześnie administratorem apostolskim w tym mieście²⁸ i następcą biskupa A. Maleckiego. Na skutek niezamierzonego ujawnienia faktu, że jest biskupem, komisarz spraw zagranicznych ZSRS, Maksim H. Litwinow, zażądał od ministra spraw zagranicznych Francji, Pierre'a Laval, odwołania ks. Amoudru. Tym razem dyplomacja francuska nie interweniowała u władz sowieckich w jego sprawie²⁹. Gdy fakt, że jest biskupem stał się jawny, przez kilka tygodni podczas nabożeństw w kościele oficjalnie występował w tej funkcji. Przed opuszczeniem ZSRS 19 VIII 1935 r. swoje uprawnienia administratora apostol-

²⁷ Por. P. Mailleux TJ, *Entre Rome et Moscou. L' Exarque Léonid Féodoroff*, Paris 1966.

²⁸ Por. A. Wenger, jw., s. 477-481.

²⁹ Por. tamże.

skiego bp Amoudru przekazał pracującemu w Leningradzie od 1934 r. dominikaninowi, ks. Michel Florent. Gdy z kolei ks. Florent otrzymał nakaz opuszczenia ZSRS 21 VII 1941 r. (razem z wszystkimi dyplomatami francuskimi w ZSRS) swoje uprawnienia kościelne³⁰, przekazał ks. Pawłowi Chomiczowi (1893-1942) ukrywającemu się i przebywającemu nielegalnie w Leningradzie od 1939/31. Ks. Chomicz został aresztowany 15 VI 1942, skazany na śmierć i 10 IX tegoż roku rozstrzelany. Tego rodzaju konspiracyjne i z reguły jedynie ustne przekazywanie uprawnień administratora apostolskiego miało z pewnością miejsce i gdzie indziej.

Nominacja ks. Amoudru była w okresie międzywojennym ostatnią próbą Stolicy Apostolskiej utrzymania ukrytej hierarchii kościelnej w ZSRS w osobach biskupów. Doświadczenie wskazywało, że próby konspiracyjnego mianowania i funkcjonowania hierarchii kościelnej nie przynosiły oczekiwanych rezultatów. W sowieckim systemie totalnej inwigilacji i antyreligijnego terroru było to niemożliwe.

Po wyjeździe bpa Amoudru, jedynym czynnym biskupem pozostawał przez rok w Moskwie bp Neveu. Gdy 31 VI 1936 r. wyjechał do Francji ze względów zdrowotnych, władze sowieckie odmówiły mu wizy powrotnej. W ten sposób zakończyła się podjęta w 1926 r. przez papieża Piusa XI i zrealizowana przez jego wysłannika, bpa d'Herbigny, próba utrzymania w ZSRS hierarchii katolickiej w osobach biskupów. Jak dotychczas, brak jest źródłowych danych pozwalających ukazać znaczenie dla Kościoła jego konspiracyjnej hierarchii w ZSRS³².

³⁰ Było to wynikiem powstania 10 VII 1940 r., po klęsce i kapitulacji Francji, kolaborującego z III Rzeszą rządu marszałka Philippe Petaina.

³¹ Z akt śledczych ks. Chomicza wiadomo, że dokonał tego konspiracyjnie, przekazując mu ustnie, za pośrednictwem jednej z parafianek, swoją decyzję. Ks. Chomicz wyraził na to zgodę. Por. M.W. Szkarowski, N.Ju. Czerepenina, A.K. Szikier, *Rimsko-katoliceskaja Cerkow na Siewiero-Zapad'e Rossii w 1917-1945 gg.*, Sankt-Peterburg 1998, s. 198.

³² Odrębnym zagadnieniem są dalsze losy bpa d'Herbigny. Po ujawnieniu się w kierowanej przez niego komisji *Pro Russia* zatrudnionego tam zapewne agenta GPU, ks. Aleksandra Dejbnera (Deubnera) wschodniego obrządku (jego ojciec, konwertyta z prawosławia, ks. Jan Dejbnier był więziony w ZSRS) oraz głośnej kampanii przeciwko jej kierownikowi, jaka się w związku z tym rozpoczęła, bp d'Herbigny był stopniowo, poczynając do 1931 r., dymisjonowany ze wszystkich stanowisk. W 1933 r. został odesłany na emeryturę z poleceniem opuszczenia Rzymu, zachowania całkowitej dyskrecji, co do swej misji w ZSRS oraz z zakazem działalności publicznej i pełnienia funkcji biskupich. Liczne raporty ambasadorów Francji przy Stolicy Apostolskiej, Fr. Charles-Roux i Charles Alphanda z lat 1933-1935 wskazują, że zarówno

Należy wspomnieć, że po erygowaniu 2 II 1923 r. diecezji władzywostockiej, obejmującej Syberię Środkową i Daleki Wschód, na jej terenie przebywał we Władywostoku, mianowany i konsekrowany w tym samym roku w Harbinie jej ordynariusz bp Karol Śliwowski (1855-1933). Internowany w latach 20. nie miał możliwości wypełniania funkcji duszpasterskich i zmarł w odosobnieniu 5 I 1933³³. Dwa lata wcześniej 1 XII 1921 r. erygowany został Wikariat Apostolski Syberii, obejmujący południową Syberię, a w niej okręgi: irkucki, omski, tomski oraz taszkiencki w ówczesnym wschodnim Kirgistanie. Jego wikariuszem apostołskim mianowany został ks. Gerard Piotrowski OFM, który nie zdołał podjąć swoich obowiązków. W 1926 r. administratorem Wikariatu został ks. Julian Groński (1877-?)³⁴. Po aresztowaniu w 1927 r. jego następcą „pełniącym obowiązki” był ks. Hieronim Cerpento (1888-1938), administrator par. w Krasnojarsku i innych parafii na Syberii, rozstrzelany w 1938 r. W swojej korespondencji, zachowanej w archiwum miasta Krasnojarsk, posługiwał się tytułem „f. m. Administratoris Apostolici de Siberia” [„pełniący funkcję Administratora Wikariatu Apostolskiego Syberii”] oraz „Administrator Apostolicus de Siberia Cisbajkaliensis” [„Administrator Apostolski Syberii Zabajkalskiej”]³⁵.

oni, jak i kościelne koła francuskie w Rzymie, przypisywały jego dymisję protestom i naciskom polskich władz państwowych i Episkopatu Polski oraz podobnym działaniom władz włoskich (por. AMAD, syg. 956 i 958, raporty datowane: 28 V 1933; 20 XI 1933; 8 XII 1933; 16 XII 1933; 18 I 1934; 25 II 1935). Brak dowodów potwierdzających te opinie. Najlepszy znawca osoby i archiwum bpa d’Herbigny, A. Wenger, uważa, że dymisja d’Herbignego była konsekwencją jego licznych błędów w ocenie sytuacji Kościoła w ZSRS, a w wielu wypadkach rażącego braku zwykłej roztropności (por. dz. cyt., s. 433-466). Apologetyczny i bezkrytyczny charakter w stosunku do osoby d’Herbignego ma wspomniana wyżej praca P. Lessourd, *Entre Rome et Moscou, Le jesuite clandestin Mgr Michel d’Herbigny*, (Paris 1976). Autor przypisuje jego dymisję spiskowi i intrygom polskich biskupów, polskiej masonerii, polskiej dyplomacji i polskiemu generałowi Jezuitów, Wł. Ledóchowskiemu (por. s. 155-174). Brak jeszcze wyczerpującego naświetlenia działalności bpa M. d’Herbignego w latach 1926-1933, dotyczącej Kościoła katolickiego w ZSRS.

³³ Por. M. J e f i m o w a, *Wiera skwos’ wieka. Istoria rismsko-katolicieskoi Cerkwi Dalnego Wostoka Rossii*, Władywostok 2007, s. 150-188.

³⁴ Por. R. D z w o n k o w s k i i S A C, *Kościół katolicki w ZSSR 1917-1939. Zarys historii*, Lublin 1997, s. 48-49.

³⁵ Por. tenże, *Losy duchowieństwa katolickiego...*, s. 188-189, 243-244.

2. Ukryta hierarchia i administracja Kościoła katolickiego w ZSRS w latach 1936-1991 (poza krajami bałtyckimi)

Oficjalna i jawna obecność biskupa katolickiego pozostającego na wolności w ZSRS zakończyła się z chwilą wyjazdu do Francji bpa Neveu, 31 VI 1936 r. W tym momencie ostatni biskup konsekrowany przez bpa d'Herbignego i administrator apostolski, Aleksander Frison, przebywał w więzieniu. W następnym roku został rozstrzelany³⁶. Władze sowieckie nie zgodziły się na powrót bpa Neveu. Przebywając we Francji pozostawał formalnie nadal administratorem apostolskim Moskwy. Zmarł 17 X 1946 r.

Na stanowisku duszpasterza w kościele św. Ludwika w Moskwie zastąpił go kapelan ambasady USA, który przybył do Moskwy 1 III 1934 r. Było to możliwe dzięki nawiązaniu stosunków dyplomatycznych przez Stany Zjednoczone ze Związkiem Sowieckim w 1933 r. i zagwarantowaniu, w osobnym porozumieniu, obecności kapelana w składzie personelu ambasady USA w Moskwie. Został nim zakonny współbrat bpa Neveu, assumpcjonista, ks. Leopold M. Braun (1903-1964), obywatel amerykański. Po wyjeździe bpa Neveu objął on stanowisko duszpasterza w kościele francuskim w Moskwie. Miał ukryty tytuł i uprawnienia początkowo p.o., a następnie pełnoprawnego administratora apostolskiego. Na tym stanowisku pozostawał przez dziewięć lat do 27 XII 1945. Od 1938 r. do września 1941 r., gdy rozpoczęła się organizacja polskiego duszpasterstwa wojskowego Polskich Sił Zbrojnych pod dowództwem gen. Wł. Andersa w ZSRS i pojawili się kapelani wojskowi, był jedynym księdzem katolickim na wolności, jawnie pracującym w tym państwie³⁷. Był ściśle inwigilowany jako „szpieg Watykanu”, a jego kazania były stenografowane. Pomimo nieustannych

³⁶ Por. tamże, s. 235-236.

³⁷ W Armii Polskiej zatrudnionych zostało ok. 60 kapelanów wojskowych spośród księży polskich uwolnionych z łagrów. W okresie od 19 IV do 30 VIII 1942 r. jej oddziały rozrzucone na przestrzeni ponad 2 tys. km w okolicy Taszkientu, Samarkandy, Buchary, Jangi-Jul, Szachriziabs i Fergany wizytował biskup polowy, Józef Gawlina, (1892-1964). Był pierwszym, od powstania ZSRS, biskupem katolickim, który otrzymał zgodę władz sowieckich na wjazd do tego państwa i pierwszym, który przebywał w Uzbekistanie, Tadżykistanie, Kirgistanie i Kazachstanie. Por. Z.S. Siem a s z k o, *W sowieckim osaczeniu 1939-1943*, Londyn 1991, s. 274-296.

prowokacji i szykan GPU/NKWD³⁸ mógł pozostawać na swoim stanowisku dzięki ambasadzie USA, do personelu której należał. Gdy po 12 latach pracy przy kościele św. Ludwika w Moskwie wyjechał w 1945 r. do USA (za zgodą Stolicy Apostolskiej), jego miejsce zajął przybyły miesiąc wcześniej, francusko-amerykański assumpcjonista, ks. Antonio Laberge, obywatel francuski, członek personelu ambasady francuskiej. Miał także ukryty tytuł administratora apostolskiego. Po nieopatrzonym jego ujawnieniu musiał opuścić swoje stanowisko w grudniu 1947 r. Jego miejsce zajął przybyły do Moskwy 23 V 1947 r. ks. Thomas Jean de Matha. Pełnił funkcję duszpasterza w kościele św. Ludwika do sierpnia 1950 r. i posiadał również ukryty tytuł administratora apostolskiego w Moskwie.

W 1949 r. nastąpiła zmiana w sytuacji ukrytych administratorów apostolskich w Moskwie i ZSRS. Dla władz sowieckich obecność i praca księży cudzoziemców w kościele moskiewskim była drażniąca. Tolerowały ją one jednak przez kilkadziesiąt lat ze względów dyplomatycznych. Kilka lat po niezwykle korzystnym dla ZSRS zakończeniu II wojny światowej jego władze doszły do wniosku, że mogą dokonać zdecydowanej zmiany w tym względzie. Niewątpliwie z ich polecenia abp Antoni Spryngowicz z Rygi skierował do Moskwy ks. Józefa Butorowicza. Jest to interpretowane, podobnie jak wyznaczenie przez niego księży do kościołów w Leningradzie i Odessie, jako dowód posiadania przez niego jurysdykcji administratora apostolskiego na tereny całego ZSRS. Ks. Butorowicz uformował w Moskwie nową „dwudziestkę” złożoną z obywateli sowieckich oraz nowy komitet zarządzający kościołem i po zatwierdzeniu go przez władze objął stanowisko duszpasterza kościoła św. Ludwika³⁹. Był Polakiem, podobnie jak jego następcy i ogromna większość liczącej ok. 20 tys. społeczności katolickiej w Moskwie⁴⁰. Pozostający w ambasadzie USA w latach 50. kapelani z tego zgromadzenia, ks. Louis-Robert Brassard (1950-1953), a następ-

³⁸ NKWD – *Narodnyj Komissariat Wnutriennich Del* – Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych. Istniał od czerwca 1934 do 1946 jako kontynuacja GPU. Realizował politykę terroru wobec wszystkich warstw społecznych.

³⁹ Poprzednia składała się głównie z członków korpusu dyplomatycznego. Należało do niej sześciu ambasadorów (Francji, USA, Włoch, Belgii, Węgier, Chile) i trzech ministrów pełnomocnych (Austrii, Argentyny, Wenezueli). Por. W e n g e r, jw., s. 626.

⁴⁰ Por. tamże, s. 626-627. Dopiero po 40. latach do kościoła św. Ludwika w Moskwie powrócili księża francuscy ze zgromadzenia assumpcjonistów.

nie ks. George Boissonnette (do 1955 r.) mieli nadal tytuł i władzę administratorów apostolskich⁴¹. Nie wiadomo do którego roku tytuł ten posiadali ewentualnie ich kolejni następcy.

Bezpośrednio po II wojnie światowej, w latach 1945-1946, władze sowieckie wydalily do Polski trzech biskupów, ordynariuszów diecezji, których tereny należące do II Rzeczypospolitej zostały włączone w 1945 r., w wyniku umowy w Jałcie, do Białoruskiej i Ukrainńskiej SRS. Byli to: abp Romuald Jałbrzykowski (1876-1955) ordynariusz archidiecezji wileńskiej; Adolf Szelażek (1865-1950) ordynariusz diecezji łuckiej oraz abp Eugeniusz Baziak (1890-1962) ordynariusz archidiecezji lwowskiej. Tym samym jawna hierarchia kościelna na tych terenach przestała istnieć. Stan ten trwał ponad 45 lat. Dopiero zmiany polityczne w ZSRS zapoczątkowane przez Michaiła Gorbaczowa (pierestrojka) pozwoliły papieżowi Janowi Pawłowi II na mianowanie, w 1989 r., administratora apostolskiego dla katolików w europejskiej części Rosji w osobie ks. Tadeusza Kondrusiewicza z Grodna w randze biskupa, a następnie kolejnych biskupów.

Należy wspomnieć o próbie oficjalnego mianowania, w 1958 r., administratora apostolskiego Ukrainy w osobie biskupa, przez papieża Jana XXIII oraz o ukrytym biskupie katolickim obrządku łacińskiego pozostającym, od 1967 r. na terenach archidiecezji lwowskiej, włączonych do Ukrainńskiej SRS. W pierwszym wypadku była to nominacja, dn. 8 XI 1958 r., uwolnionego z łagrów w 1956 r., ks. Wojciecha Olszowskiego (1916-1972) z archidiecezji lwowskiej. Został on mianowany biskupem i administratorem apostolskim Ukrainy dla katolików wszystkich obrządków: łacińskiego, greckokatolickiego i ormiańskiego z siedzibą w Kijowie⁴². Upoważniony był do przyjęcia konsekracji od jakiegokolwiek biskupa pozostającego w jedności ze Stolicą Apostolską. Tym razem była to nominacja jawna i oficjalna. Pismo zawierające nominację zostało wysłane pocztą na adres nominata i przejęte przez władze sowieckie. Nominat otrzymał nakaz opuszczenia ZSRS w ciągu 24 godzin⁴³. Faktycznej przyczyny wydalenia, którą była wspomniana

⁴¹ Por. tamże, s. 632.

⁴² W. Sz e t e l n i c k i, *Ks. Wojciech Olszowski, biskup nominat kijowski (1916-1972)*, Roma 1981.

⁴³ Rok później, Przewodniczący Rady ds. Kultów Religijnych ZSRS, A. Puzin, na spotkaniu z jego republikańskimi odpowiednikami w Moskwie w 1960, tak komentował tę decyzję: „Watykan usiłował powołać nowe centrum Kościoła katolickiego na Ukrainie.

nominacja, nie znał. Dowiedział się o niej dopiero w 1962 r. w urzędzie MO w PRL, z okazji starań o paszport na wyjazd za granicę. Dnia 12 VIII 1962 r. nominacja została przez Stolicę Apostolską cofnięta⁴⁴.

Wspomnianym wyżej tajnym biskupem na Ukrainie był w latach 1967-1991 ks. Jan Cieński (1905-1992) duszpasterz w Złoczowie w archidiecezji lwowskiej. Sakrę biskupią otrzymał potajemnie 30 VI 1967 r. w Gnieźnie z rąk Prymasa Polski, kard. St. Wyszyńskiego. Fakt jego sakry i biskupich uprawnień ujawniony został dopiero w 1991 r. Był w tym czasie jedynym biskupem katolickim obrz. łacińskiego nie tylko na Ukrainie, lecz na terenie całego ZSRS poza republikami bałtyckimi. Jego biskupie uprawnienia nie miały większego znaczenia duszpasterskiego. Potajemnie udzielił święceń kapłańskich kilku alumnom, konspiracyjnie przygotowanym do kapłaństwa⁴⁵.

Dopiero w ostatnim roku istnienia ZSRS (1991) decyzją papieża Jana Pawła II reaktywowane zostały dawne i erygowane nowe diecezje w zachodnich republikach tego państwa (Białoruś, Ukraina). Jednocześnie mianowani zostali ordynariusze tych diecezji w osobach biskupów. Na Ukrainie zostali nimi: w archidiecezji lwowskiej ks. Marian Jaworski (1926-) z Polski (rodem ze Lwowa) mianowany jednocześnie administratorem reaktywowanej diecezji łuckiej. Jego biskupem pomocniczym został pracujący od 1948 r. we Lwowie ks. Rafał Władysław Kiernicki OFMConv. (1912-1995). W istniejącej od XIV w. diecezji kamienieckiej biskupem został ks. Jan Olszański (1919-2003), pracują-

[Watykan] mianował biskupem i papieskim administratorem na Ukrainie księdza Olszowskiego z obwodu winnickiego. Olszowski, zażarty zwolennik Watykanu, w 1947 r. był skazany za antysowiecką działalność i 7 lat był uwięziony (...). Decyzji Watykanu o nominacji na biskupa Ukrainy Olszowski nie otrzymał. Olszowskiego pozbawiono prawa do wykonywania obowiązków duszpasterskich za naruszenie prawa o kultach i on wyjechał za granicę ZSRS, Tymi działaniami ponizono Watykan, ukazano jego słabość i bezsilność". Zob. R. D z w o n k o w s k i SAC, *Leksykon duchowieństwa polskiego represjonowanego w ZSRS 1939-1988*, Lublin 2003, s. 455.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Por. I. I w a s z k i w, *Biskup Jan Cieński (1905-1992). Posługa duszpasterska na Ukrainie Zachodniej po II wojnie światowej*, [w:] *Wytrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie sowieckiej 1917-1991*, pod red. J. W o ł c z a ń s k i e g o, Kraków 2010, s. 9-49. Biskupem obrządku grekokatolickiego na terenie Kazachstanu był pochodzący z Zakarpacia ks. Aleksander Chira (1897-1983). Uwolniony z łagru w 1956 r. przez 27 lat pracował w obrządku łacińskim w Karagandzie wśród tamtejszych Niemców i Polaków. Brak danych na temat daty i miejsca jego Konsekracji biskupiej. Por. R. D z w o n k o w s k i, *Leksykon...*, s. 150-151.

cy na Ukrainie od lat powojennych. W diecezji żytomierskiej biskupem ordynariuszem został pochodzący z Łotwy, pracujący w Żytomierzu ks. Jan Purwiński (1934-).

Na Białorusi w zreorganizowanych i nowo erygowanych w 1991 r. diecezjach biskupami ordynariuszami zostali: w archidiecezji mińsko-mohylewskiej ks. Kazimierz Świątek (1914-2011) pracujący w Pińsku od 1954 r., mianowany jednocześnie administratorem diecezji pińskiej w nowych jej granicach, a w nowoutworzonej diecezji grodzieńskiej ks. Aleksander Kaszkiewicz (1949-).

W tym samym roku papież ustanowił trzy administratury apostołskie dla katolików obrz. rzymskiego w europejskiej i azjatyckiej części ZSRS i mianował ich administratorów w osobach biskupów obywateli tego państwa. Powstały administratury w Moskwie (Rosja europejska), w Nowosybirsku (Rosja azjatycka) i w Karagandzie (Kazachstan). Stanowiska administratorów apostołskich objęli: w Moskwie bp Tadeusz Kondrusiewicz; w Nowosybirsku bp Joseph Werth SJ (1952-); w Karagandzie ks. Jan Paweł Lenga MIC (1950-). Jurysdykcja tego ostatniego administratora obejmowała także katolików w czterech innych republikach tego regionu: Uzbeckiej SRS, Tadzyckiej SRS, Turkmeńskiej SRS i Kirgiskiej SRS. Tak więc po kilkudziesięciu latach walki władz sowieckich z hierarchią Kościoła katolickiego mogła być ona pod koniec istnienia ZSRS odbudowana.

3. Znaczenie stanowiska ukrytych administratorów apostołskich rezydujących w Moskwie

Administratorzy apostołscy pozostawali w Moskwie od 1926 r. do 1949 r. Ich pobyt w stolicy ZSRS był możliwy, jak wspomniano, jedynie dzięki temu, że należeli do personelu ambasad Francji lub USA. Dla Stolicy Apostolskiej był on niezwykle ważny. Ich nadzwyczajne uprawnienia kościelne nie miały w praktyce większego znaczenia duszpasterskiego, lecz spełniali oni ważną rolę informacyjną. Mogli bowiem śledzić na miejscu rezultaty antyreligijnych i antykościelnych działań władz sowieckich, w szczególności ich stosunek do Kościoła katolickiego, i swoje spostrzeżenia mogli w sposób nieskrępowany przekazywać do Rzymu. Czynili to w regularnych raportach przesyłanych za pośrednictwem pozostającej poza kontrolą władz sowieckich poczty dyplomatycznej. Przekazywali informacje o losach wiernych Kościoła katolic-

kiego, jego duchowieństwa i kościołów, o praktykach religijnych wier-
nych, o procesach i wyrokach skazujących duchownych i wiernych⁴⁶.
Dane na ten temat docierały do nich różnymi kanałami i z różnych źró-
deł. Ich informacje korygowały opinie polityków amerykańskich, fran-
cuskich i innych na temat polityki władz sowieckich wobec Kościoła
i religii oraz wypowiedzi zawarte w wydawnictwach Cerkwi prawos-
ławnej rozpowszechnianych na Zachodzie, zapewniających o wolności
religijnej panującej w ZSRS⁴⁷. Miało to zasadnicze znaczenie dla oceny
sytuacji religijnej w tym państwie przez Sekretariat Stanu i dla podej-
mowanych przezeń działań dyplomatycznych lub innych, dotyczących
Kościoła katolickiego. Stanowisko kapelana ambasady USA było za-
pewne zachowane do końca lat 80. i niewątpliwie posiadał on ukryty
tytuł oraz uprawnienia administratora apostolskiego. Jeśli tak było, to
raporty kolejnych, pełniących tę funkcję duchownych napływały do
Stolicy Apostolskiej przez ponad 60 lat.

Zakończenie

Lenin i kontynuatorzy jego dzieła w Rosji Sowieckiej przyjęli nie-
podważalne dla nich założenie, że warunkiem zbudowania ustroju
komunistycznego jest ateistyczne społeczeństwo. W konsekwencji
podjęli bezwzględna walkę z religią, a Kościołem katolickim w szcze-
gólności. Jej bezpośrednim celem była w pierwszym rządzie likwida-
cja duchowieństwa i hierarchii tego Kościoła. Cel ten w okresie mię-
dzywojennym został zrealizowany. Po II wojnie światowej hierarchia
ta była w pewnym zakresie tolerowana jedynie w dwóch republikach

⁴⁶ Przykład tego rodzaju raportu zob. A. W e n g e r, jw., s. 537-541.

⁴⁷ Por. tamże, s. 625-633. W 1942 r. Patriarchat moskiewski opublikował, w luksusowym wydaniu i w nakładzie 50 tys. egzemplarzy, obszerną pracę zbiorową pt. *Prawda o religii w ZSRS* (Moskwa 1942, ss. 460) mówiącą „o całkowitej tolerancji religijnej i wolności sumienia w Związku Radzieckim”. Wysłana została głównie za granicę. Jej autorzy z najwyższym uznaniem ocenili dekret ze stycznia 1918, dotyczący religii, pisząc: „Dekret władzy radzieckiej o wolności sumienia, o wolności wyznań religijnych usunął ucisk, który długie lata ciążył nad Kościołem od zewnętrznej opieki. Przyniosło to wewnętrznemu życiu Kościoła ogromną korzyść. Dekret daje wolność i gwarantuje nienaruszalność tej wolności wszystkim zrzeszeniom religijnym [...]. Nie, Kościół nie może narzekać na władzę”. Cyt za: F. F e d o r o w, *Religia i Kościół w Związku Radzieckim*, Wydawnictwo Literatury w Językach Obcych, Moskwa 1944, s. 13, 16. Por. także: „Nuova Europa”, nr 4:2005, s. 81.

bałtyckich. Gdzie indziej jawnie nie istniała. Odpowiedzią Kościoła na działania władz sowieckich były próby tworzenia ukrytej hierarchii i administracji kościelnej. W bardzo ograniczonej i niejako symbolicznej formie istniała ona w zasadzie przez cały okres trwania ZSRS. Pełniejsze ukazanie jej roli i znaczenia wymaga badań źródłowych w archiwach watykańskich i innych.

ANEKSY

ANEKS 1.

Dowód konspiracyjnej konsekracji biskupiej ks. J. M. Amoudru

Moscou, 30 avril 1935

Attestation

Aujourd'hui, 30 avril de l'an du Seigneur 1935, moi, évêque titulaire de Citrus et administrateur apostolique de Moscou, j'ai conféré la consécration épiscopale au T.R.P. Jean Maurice Amoudru, de l'ordre des Frères prêcheurs, a qui a été donné le titre de l'église de Pyrgos, en présence des témoins qui avec moi ont signé cette attestation.

Pie-Eugène, a.a., évêque titulaire de Citrus, le consacré † J. B. M. Amoudru, o.p., le prêtre Sanctes Garelli, salésien, fr. M. Florent, o.p., Marie Léopold Braun, a. a.⁴⁸

ANEKS 2.

Biskupi ordynariusze, inni biskupi i administratorzy apostolscy obrządku łacińskiego i ormiańskiego w ZSRS w latach 1917-1991 (bez krajów bałtyckich)

Biskupi

Abp Edward Ropp (1851-1939). Metropolita archidiecezji mohylewskiej (1917-1926). Aresztowany w Petersburgu 19 IV 1919 r.

⁴⁸ Cyt. za: A. W e n g e r, jw., s. 476.

Uwolniony i zmuszony do wyjazdu do Polski 22 XI 1919 r. W związku z reorganizacją administracji kościelnej na terenie ZSRS w 1926 r. papież Pius XI wycofał mu jurysdykcję w archidiecezji mohylewskiej. Zm. w Poznaniu 25 VII 1939 r.

Abp Jan Cieplak (1957-1926). Wikariusz generalny archidiecezji Mohylewskiej po aresztowaniu abpa Edwarda Roppa. Aresztowany w 1923 r. i skazany na śmierć. Wydalony z ZSRS w 1924 r. Zm. 17 II 1926 r. w USA.

Abp Joseph Aloisius Kessler (1862-1933). Ordynariusz diecezji tyraspolskiej. Opuścił ją w 1918 r. W związku z reorganizacją administracji kościelnej na terenie ZSRS w 1926 r. papież Pius XI wycofał mu jurysdykcję w diecezji tyraspolskiej. Zm. w Niemczech 10 XII 1933 r.

Bp Dub-Dubowski (1874-1953). Ordynariusz diecezji żytomierskiej od 1916 r. Opuścił jej tereny zajęte przez wojska bolszewickie w 1920 r. Zm. w Rzymie 10 III 1953 r.

Abp Piotr Mańkowski (1866-1933). Ordynariusz diecezji kamienieckiej od 1918 r. Opuścił jej tereny zajęte przez wojska bolszewickie 1920 r. Zm. w Polsce 8 IV 1933 r.

Bp Karol Śliwowski (1855-1933). Ordynariusz diecezji władystockiej od 1923 r. Internowany k. Władystocku. Zm. w ZSRS 5 I 1933 r.

Bp Pie-Éugene Neveu (1877-1946). Potajemnie mianowany i konsekrowany na biskupa w 1926 r., administrator apostolski w Moskwie. Należał do personelu ambasady francuskiej, dzięki czemu mógł pozostawać w ZSRS do 1936 r. Zm. w Paryżu 17 X 1946 r.

Bp Boleslavs Sloskans (1893-1981). Potajemnie mianowany i konsekrowany na biskupa w Leningradzie w 1926 r., administrator apostolski w Mohylewie. Aresztowany i w 1928 r. skazany na roboty przymusowe w łągrach, a następnie na zesłanie. Dzięki wymianie więźniów politycznych z Łotwą opuścił ZSRS w 1933 r. Zm. w Belgii 18 IV 1981 r.

Bp Antoni Malecki (1861-1935). Potajemnie konsekrowany na biskupa w 1926 r. i mianowany administratorem apostolskim w Leningradzie. W 1930 r. zesłany na Syberię. Dzięki staraniom rządu polskiego zwolniony z zesłania w 1934 r. Ciężko chory odwieziony przez dyplomatę polskiego w ZSRS do Warszawy. Zm. tam 17 I 1935 r.

Bp Aleksander Frison (1873-1937). Potajemnie konsekrowany na biskupa w 1926 r. i mianowany administratorem apostolskim w Odessie. Wielokrotnie aresztowany. Rozstrzelany w Moskwie 26 VI 1936 r.

Bp Teofil Matulionis (1873-1962). Biskup koadiutor administratora apostolskiego w Leningradzie, Antoniego Maleckiego, konspiracyjnie konsekrowany przez niego 9 II 1929 r. Aresztowany w tym samym roku i skazany na 10 lat łagrów. W wyniku wymiany więźniów politycznych w 1933 r. znalazł się na Litwie. W 1946 r. ponownie tam aresztowany i skazany na 10 lat zesłania. Zwolniony w 1956 r. Zm. na Litwie 20 VIII 1962 r.

Bp Jean-Baptiste Felix Amoudru OP (1878-1961). Dominikanin francuski, proboszcz parafii MB z Lourdes od 1907 r. w Petersburgu/Leningradzie. Potajemnie konsekrowany na biskupa w Moskwie 30 IV 1935 r. przez rezydującego tam bpa Neveu i mianowany przez papieża Piusa XI administratorem apostolskim w Leningradzie. W sierpniu tegoż roku wydany z ZSRS. Zm. we Francji 12 X 1961 r.

Bp Anton Johannes Zerr (1849-1933). Do 1902 r. ordynariusz diecezji tyraspolskiej. Później nie pełnił żadnych funkcji kościelnych. Na terenie diecezji pozostawał do śmierci. Nie był więziony.

Bp Zygmunt Łoziński (1870-1932). Ordynariusz diecezji mińskiej od 1918 r. Aresztowany w 1920 r. w Mińsku i więziony w Moskwie. Uwolniony w 1921 r. Od 1920 do 1926 r. administrator apostolski części diecezji mińskiej pozostającej za wschodnią granicą Polski. Biskup ordynariusz diecezji pińskiej w Polsce. W związku z reorganizacją administracji kościelnej na terenie ZSRS w 1926 r. papież Pius XI wycofał mu jurysdykcję administratora apostolskiego w zagranicznej części diecezji mińskiej. Zm. w Pińsku 26 III 1932 r.

Bp Adolf Szelażek (1865-1950). Biskup diecezji łuckiej. Do 1926 r. administrator apostolski dla części diecezji zytomierskiej w ZSRS. W związku z reorganizacją administracji kościelnej w tym państwie w 1926 r. papież Pius XI wycofał mu jurysdykcję w diecezji zytomierskiej. Aresztowany w Łucku 4 I 1945 r., więziony w Kijowie i 6 V 1946 r. skazany na wydalenie do Polski. Zm. w Polsce 9 II 1950 r.

Abp Eugeniusz Baziak (1890-1962). Od 1944 r. metropolita lwowski. Dn. 26 IV 1946 r. zmuszony do wyjazdu do Polski. Zm. w Warszawie 15 VI 1962 r.

Bp Aleksander Chira (1897-1983). Należał do obrządku wschodniego. Aresztowany na Zakarpaciu w 1949 r. za odmowę przejścia na prawosławie i skazany na 10 lat łagrów. Uwolniony w 1956 r. przez 27 lat pracował w obrządku łacińskim w Karagandzie wśród tamtejszych Niemców i Polaków. Od końca lat 80. występował jako uznany przez Stolicę Apostolską biskup obrządku łacińskiego. Brak danych na temat daty i miejsca jego konsekracji biskupiej. Zm. 26 V 1983 r. w Karagandzie.

Bp Jan Cieński (1905-1992). Od 1945 r. proboszcz w Złoczowie w archidiec. lwowskiej. 30 IX 1967 r. podczas pobytu w Polsce konspiracyjnie konsekrowany na biskupa przez prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego. Do rozwiązania się ZSRS w 1991 r. był tajnym biskupem na Ukrainie. Zm. w Złoczowie 26 XII 1992 r.

Bp Tadeusz Kondrusiewicz (1946-). Ur. się na Grodzieńszczyźnie. W 1989 r. mianowany przez papieża Jana Pawła II biskupem i administratorem apostolskim dla katolików na Białorusi, a w 1991 r. arcybiskupem i administratorem apostolskim dla katolików obrz. łacińskiego w europejskiej części Rosji z siedzibą w Moskwie.

Abp Marian Jaworski (1926-) z Polski (rodem ze Lwowa). Dn. 16 I 1991 r. mianowany arcybiskupem metropolitą lwowskim i jednocześnie administratorem reaktywowanej diecezji łuckiej.

Bp Rafał Władysław Kiernicki OFMConv. (1912-1995). Od 1949 r. pracował jako proboszcz katedry lwowskiej. Dn. 16 I 1991 r. mianowany biskupem pomocniczym abpa M. Jaworskiego we Lwowie. Zm. tam 23 XI 1995 r.

Bp Jan Olszański (1919-2003) z archidiec. lwowskiej. Od 1944 r. pracował na Ukrainie za Zbruczem. 16 I 1991 r. mianowany biskupem ordynariuszem diecezji kamienieckiej (istniejącej od XIV w.). Zm. 22 II 2003 r. w Kamieńcu Podolskim.

Bp Jan Purwiński (1934-). Ur. na Łotwie. Od 1977 r. pracował w Żytomierzu. 16 I 1991 r. mianowany biskupem ordynariuszem diecezji żytomierskiej.

Abp Kazimierz Świątek (1914-2011). Należał do diecezji pińskiej. W 1944 r. aresztowany i skazany na 10 lat łagrów. Po uwolnieniu od 1954 r. pracował w Pińsku. 13 IV 1991 r. mianowany arcybiskupem

mińsko-mohylewskim i jednocześnie administratorem diecezji pińskiej w nowych jej granicach.

Bp Aleksander Kaszkiewicz (1949-). Ur. się w Ejszyszkach na Wileńszczyźnie (Litewska SRS). 13 IV 1991 r. mianowany biskupem ordynariuszem nowoutworzonej diecezji grodzieńskiej.

Bp Joseph Werth SJ (1952-). Ur. w Kazachstanie. W 1991 r. mianowany biskupem i administratorem apostolskim dla katolików obrządku łacińskiego Syberii z siedzibą w Nowosybirsku.

Bp Jan Paweł Lenga MIC (1950-). Ur. na Ukrainie za Zbruczem. 13 IV 1991 r. mianowany administratorem apostolskim dla Kazachstanu i Środkowej Azji (Uzbeckiej SRS, Tadżyckiej SRS, Turkmeńskiej SRS i Kirgiskiej SRS). Sakrę biskupią otrzymał 26 V 1991 r.

Tajni administratorzy apostolscy bez święceń biskupich

Ks. Teofil Aleksander Skalski (1877-1958). Dn. 31 III 1926 r. potajemnie mianowany administratorem apostolskim diecezji żytomierskiej. Aresztowany 9 VI tegoż roku i skazany na 10 lat ciężkiego więzienia. W wyniku wymiany więźniów politycznych w 1932 r. przybył do Polski. Zm. w Polsce 12 IV 1958 r.

Ks. Kazimierz Naskręcki (1878-1950). Po aresztowaniu ks. Skalskiego potajemnie otrzymał w 1926 r. z Rzymu tajną nominację na administratora apostolskiego diecezji żytomierskiej. Aresztowany w 1929 r., skazany na karę śmierci z zamianą na 10 lat łagrów. W 1932 r. w wyniku wymiany więźniów politycznych przybył do Polski. Zm. w Polsce 4 V 1950 r.

Ks. Jan Świdorski (1888-1959). Dn. 31 III 1926 r. potajemnie mianowany administratorem apostolskim diecezji kamienieckiej. W 1930 r. aresztowany i skazany na karę śmierci z zamianą na 10 lat łagrów. W wyniku wymiany więźniów politycznych w 1932 r. znalazł się w Polsce. Zm. w Polsce 18 X 1959 r.

Ks. Wincenty Ilgin (1886-1937). Proboszcz w Charkowie. Dn. 15 VIII 1926 r. potajemnie mianowany administratorem apostolskim dla południowej części archidiecezji mohylewskiej z siedzibą w Charkowie. Aresztowany 26 X 1926 r. i skazany na łagry. W 1933 r. dzięki wymianie więźniów politycznych znalazł się na Łotwie i przyjechał do Polski. Zm. w Warszawie 24 VII 1937 r.

Ks. Augustyn Baumtrog (1883-1937) z diecezji tyraspolskiej. Dn. 23 V 1926 r. potajemnie mianowany administratorem apostolskim Powołża z siedzibą w Saratowie. Aresztowany w 1930 r. i skazany na karę śmierci z zamianą na 10 lat łagrów. Zm. w łagrze na Sołowkach w marcu 1937 r.

Ks. Johann Roth (1881-?) z diecezji tyraspolskiej. Dn. 23 V 1926 r. potajemnie mianowany administratorem apostolskim dla katolików obrządku łacińskiego na Kaukazie z siedzibą w Tbilisi. Aresztowany po raz ostatni w 1936 r. skazany na karę śmierci i 17 I 1937 r. rozstrzelany.

Ks. Michał Jodokas (1891-?) z archidiecezji mohylewskiej. Dn. 1 IX 1926 r. potajemnie mianowany administratorem apostolskim Kazania, Samary i Symbirska. Wielokrotnie aresztowany. Po ostatnim aresztowaniu w 1934 r. skazany na 10 lat łagrów. Dalsze losy nieznane.

Ks. Stefan Demurow (1871-1938) narodowości gruzińskiej. Od 1926 r. zastępca *ad interim* (czasowo) administratora apostolskiego w Tbilisi dla katolików w Gruzji. Aresztowany w 1937 r., skazany na karę śmierci i 24 II 1938 r. rozstrzelany.

Ks. Agop (Jakub) Bagaratian (1872-1936). Administrator apostolski dla Ormian katolików obrządku ormiańskiego Rosji. Aresztowany w Tbilisi i skazany na 10 łagrów. Zmarł w łagrze na Wyspach Sołowieckich w lutym 1936 r.

Ks. Dilurgian Garapet (Karapet) (1861-?). Administrator apostolski dla Ormian-katolików obrz. ormiańskiego na Kaukazie od września 1931 r., po śmierci w sierpniu tr. administratora apostolskiego dla tych samych katolików na Kaukazie, ks. Denisa Kałatazowa. Rezydował w Tbilisi. Aresztowany w czerwcu 1936 r. i skazany na zesłanie. Dalsze losy nieznane.

Ks. Julian Groński (1877-?). 1 XI 1926 r. mianowany administratorem Wikariatu Apostolskiego Syberii Zachodniej. Aresztowany 25 IV 1931 r. w Tomsku i w następnym roku skazany na 10 lat łagrów. W wyniku wymiany więźniów politycznych opuścił ZSRS i znalazł się na Litwie.

Ks. Michel Florent OP (1902-1995). Dominikanin francuski, duszpasterz przy kościele MB z Lourdes w Leningradzie od 1935 r. Po wydaleniu bpa Jean-Baptiste Felix Amoudru przejął jego uprawnień administratora apostolskiego w Leningradzie. Dn. 15 VII 1941 r.

aresztowany, oskarżony o szpiegostwo i 2 VIII tr. wydany z ZSRS. Zm. we Francji w 1995 r.

Ks. Leopold M. Braun (1903-1964). Od 1936 r. duszpasterz w kościele francuskim w Moskwie, obywatel amerykański, członek personelu ambasady USA. Do chwili opuszczenia ZSRS 27 XII 1945 r. miał ukryty tytuł i uprawnienia początkowo p.o., a następnie pełnoprawnego administratora apostolskiego.

Ks. Dionizy Kajetanowicz (1878-1954) ze Lwowa. 2 I 1939 r. został ordynariuszem archidiecezji lwowskiej obrz. ormiańskiego. Wybuch wojny nie pozwolił na przyjęcie konsekracji biskupiej. Zarządzał archidiecezją jako jej administrator. Aresztowany 26 XI 1945 r. we Lwowie i skazany na 10 lat łagrów. Zm. 18 XI 1954 r. w łagrze Abieź Komi ASRS.

Ks. Antonio Laberge. Duszpasterz kościoła francuskiego w Moskwie, obywatel francuski, członek personelu ambasady francuskiej od 23 V 1947 r. Miał ukryty tytuł i uprawnienia administratora apostolskiego. Po jego ujawnieniu musiał opuścić ZSRS.

Ks. Thomas Jean de Matha. Do sierpnia 1950 r. duszpasterz kościoła francuskiego w Moskwie, obywatel francuski, członek personelu ambasady francuskiej. Miał ukryty tytuł i uprawnienia administratora apostolskiego.

Ks. Louis-Robert Brassard, a następnie **ks. George Boissonnette**, kapelani w ambasadzie francuskiej w latach 50. Zapewne mieli tytuł i uprawnienia administratorów apostolskich w ZSRS.

ROMAN DZWONKOWSKI SAC

MANIFEST AND HIDDEN HIERARCHY AND ADMINISTRATION OF THE CATHOLIC CHURCH IN THE USSR 1917-1991

Summary

The aim of the Bolshevik Revolution in Russia was to build a communist system. Lenin and his continuators adopted an assumption that the condition for realizing this aim was an atheistic society. In consequence they undertook a battle with religion and the Catholic Church in particular, with the aim of its complete elimination. The number

of worshippers in the USSR was estimated at 1.5 million. Already in 1924 the hierarchy as personified by bishops ceased to exist. In 1926 Pope Pius XI made a hidden attempt at its restoration. In 1926 his secret emissary, bishop Michel d'Herbigny, during his two journeys to the USSR divided the Mohylev Archdiocese into ten apostle administrations and nominated ten latent apostle administrators with four bishops among them. This attempt did not bring the awaited results, as the administrators were soon arrested, sentenced to labour camps, exile or deportation from the USSR or executed

After World War II the overtly existing church hierarchy was tolerated to some extent only in two Baltic republics (Latvia and Lithuania). In a hidden, though rather symbolical form, it also existed in other parts of the USSR throughout the whole period of its existence. The latent title of the apostle administrators from 1926 to the post-war times was given to the priests of the St. Louis Church in Moscow, residing first in the French Embassy and later in the USA Embassy. Their main role was primarily of an informative character. The latent bishops in the post-war period were: Alexander Chira (1897-1983) in Karaganda (Kazakhstan) and Jan Cieński (1905-1992) in Ukraine.

Translated by Hanna Rybkowska

pusta